

DUCHOVNÁ PERIFÉRIA POD LUPOU

TEODOR MŪNZ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Dostala sa mi do rúk kniha Adama Bžocha *Psychoanalýza na periférii* (Bratislava: Kalligram 2007). Pritiahla ma už predná strana obálky. Mužská hlava, postavená naopak, no pred jedným okom je lupa, či dokonca mikroskop, a oko je obrátené správne a zrejme aj všetko správne vidí. Keď som knihu otvoril, zistil som, že tou perifériou je Slovensko. Ide teda o dejiny Freudovej psychoanalýzy na Slovensku. Presnejšie povedané, ide len o dejiny pokusov o hodnotenie Freudovej psychoanalýzy na Slovensku. Lebo, ako hovorí hneď prvá veta prvej kapitoly: „[P]sychoanalýza na Slovensku neexistovala“. Bola tu len „negatívna recepcia“ a tej bolo za hodnotené obdobie nemálo. Autor sa podujal na úpornú, mravčiu a nevďačnú prácu: vysledovať, zdokumentovať, a najmä kriticky a správne zhodnotiť všetko, čo sa na Slovensku o psychoanalýze napísalo, každého autora, každé hnutie zvlášť, vývoj ich vzťahu k psychoanalýze, a to, ako sám hovorí, od roku 1918 až do 70. rokov 20. storočia, teda v období päťdesiatich rokov. Obrátené oko a pred ním lupa na obálke som pochopil správne.

Aké boli podľa A. Bžocha príčiny negatívnej recepcie Freuda na Slovensku? Vyšiel zo štúdie D. Oslicovej *Vývin psychoanalýzy na Slovensku* (1994), v ktorej autorka konštatuje, že v dobe, keď sa Freud narodil, keď začal publikovať a osamostatnil sa, prebiehal na Slovensku boj o národnú individualitu a slobodu a Freuda si tu nemal kto povšimnúť. A. Bžoch však nesúhlasí a podáva vlastnú diagnózu. „Po prvé, meštianske a intelektualistické zdroje psychoanalýzy tvorili príkry protiklad k ľudovosti národnárskej ideológie; po druhé, kozmopolitizmus „freudizmu“ bol nezlučiteľný s akýmkoľvek národným programom; po tretie, ateizmus „freudistov“ sa musel od základu priečiť akémukoľvek konfesionalizmu; po štvrté, pre nositeľov národno-emancipačného programu, ktorý integroval prvky antisemitizmu, tvorilo neprekonateľnú prekážku pri adaptácii psychoanalytických myšlienkových motívov židovské zázemie mnohých protagonistov psychoanalýzy“ (s. 16).

O národniaroch zo začiatku minulého storočia a ešte predtým to asi platí, ale čo neskôr, po celých päťdesiat rokov? Autorom, ktorí sa vtedy zaujímali u nás o psychoanalýzu, jej meštianske a intelektuálne zdroje vôbec nevadili; sami boli intelektuáli. A nikomu nevadil ani jej kozmopolitizmus. Jej ateizmus určite principiálne vadil cirkvám, teológom a veriacim intelektuálom, nevystupovali však proti nej predovšetkým z týchto pozícií. Podujal sa na to len katolícky teológ A. Spesz v monografii *Psychoanalýza a kresťanstvo* (1934). No práve ďalší dvaja katolícki teológovia, J. Rybár a L. Hanus, ktorých si A. Bžoch všíma, už vôbec nemali k psychoanalýze len odmietavý vzťah, čo vidí aj autor a o Hanusovi dokonca hovorí, že sa v tejto súvislosti „ocitol v priamom protiklade k dovtedajším názorom katolíckej kritiky“ (s. 76). Zo strany evanjelickej sa tu uvádza len jeden autor, M. Pleško, no ten mal tiež k psychoanalýze dobrý vzťah, odporúčal ju odborným psychiatrom. A sám A. Bžoch konštatuje, že „náboženská otázka tu zostáva úplne na okraji“ (s. 54). Ako antisemita vo vzťahu ku psychoanalýze sa prejavil zase len A. Spesz, ktorý videl v nej, ako uvádza Bžoch, „pomstu židovstva na rímskokatolíckej cirkvi“

(s. 55). A neskôr, v marxizme, vystupovali proti psychoanalýze len ateisti.

Záujem o psychoanalýzu a jej kritiku u nás pramenil teda kdesi inde, než ako uvádza A. Bžoch. Pramenil z nej samej, povedal by som, že zo šoku z nej ako vednej disciplíny, ktorá prinášala toľko nového o človeku, že to muselo každého prekvapiť, ba ním otriast'. Bolo sa treba s ňou vyrovnávať, a nielen vziať ju na vedomie ako, povedzme, objavy atómovej fyziky. Išlo o trinástu komnatu človeka, do ktorej predtým nikto vedecky neprenikol, vyvalilo sa z nej množstvo nového a pre človeka nie zvlášť lichotivého, týkalo sa to rovnako jej prívržencov, ako aj odporcov, každý si to premietal na seba a do seba a kdekto bol z toho zhrozený. „Ja že by som bol taký?! Nezmysel.“ Nečudo, že sa ozvali aj kritické a prudko odmietavé hlasy, že sa k nej zaujímali rôzne stanoviská, veď jej závery sa priesčili skúsenosti človeka so sebou samým a s druhými. Tak to bolo aj na osvietenjšom západe, ibaže západ mal vtedy svoju perifériu v tejto súvislosti už za sebou a my sme sa oneskorili, vlastne sme sa podľa autora z nej ani nedostali. Aby sme však videli, ako to bolo spočiatku v zahraničí, stačí si prečítať, čo uvádza sám A. Bžoch o kritike, „ktorá sa na Freudovu hlavu zniesla po publikovaní *Totemu a tabu* (1913).“ Táto Freudova práca bola vraj odmietnutá ako moderný psychoanalytický mýtus (s. 176).

A. Bžoch sa teda podujal na zhodnotenie pozitív, ale najmä negatív chápania Freudovej psychoanalýzy u nás. To by si však vyžadovalo načrtnúť čo najobjektívnejšie aspoň prierez Freudovým myslením a potom poukázať na to, v čom sa slovenský autor vo svojom hodnotení k nemu priblížil, alebo sa od neho odchyľil, aby čitateľ mal vo veci jasnejšie. Autor totiž viacerým hodnoteným vytyka, že Freudovu náuku nepoznajú, že podliehajú vedeckým alebo náboženským predsudkom a podobne, ale málokedy hovorí, prečo. Jeho celkové zhodnotenie Freuda ako smerodajné v práci chýba. Prirodzene, o Freudovom postoji k veci robí príležitostné poznámky, no častejšie chýbajú, podobne ako autorovo vysvetlenie daného problému, takže čitateľ je odkázaný len na svoje znalosti o psychoanalýze. A. Bžoch sa napríklad priam ironicky stavia k hodnoteniu Freuda ako pansexualistu, ktoré sa vynára u nás u väčšiny našich kritikov, nie náhodou už u prvého hlbšie analyzovaného autora, teológa A. Spesza, ako aj u posledného, marxistu J. Cígera. O Freudovom pansexualizme sa hovorí dokonca vo dvoch pápežských encyklikách, ktoré autor cituje. Prečo však Freud nebol pansexualista, to sa nedozvedáme. Rovnako sa nedozvedáme, ako máme správne chápať oídipovský komplex, vytesnenie, libido a viaceré iné kľúčové pojmy psychoanalýzy, s ktorými sa v práci narába. V knihe, ktorá je doteraz najpodrobnejším výkladom postoja k psychoanalýze na Slovensku, ktorá z tohto postoja viac odsudzuje ako prijíma, nemôže autorovo základné hodnotenie psychoanalýzy chýbať. Podstatne to totiž znižuje vedeckú a čitateľskú hodnotu práce. Rovnako treba autorovi vytknúť jeho ťažko zrozumiteľný štýl. Snaží sa vyjadriť čo najučenejšie, v dôsledku čoho je čítanie knihy namáhavé a kniha je miestami celkom nezrozumiteľná.

Autor prechádza vo svojej analýze celou slovenskou kultúrou uvedeného obdobia, pokiaľ sa v nej vynorili aspoň zmienky o psychoanalýze, alebo ak bola čo i len inšpiráciou. Všimá si teológiu, psychológiu, literárnu vedu, filozofiu. Naskrze nie som schopný vyjadriť sa k jeho hodnoteniu všetkých týchto disciplín a nie je to ani môj úmysel. A. Bžoch sa svojou kritikou zamerával aj na „dva základné piliere povojnových idiosynkrazí voči poznávaciemu a kritickému potenciálu tohto myšlienkového prúdu“ (s. 40), totiž na katolícku a marxistickú kritiku. Videl v nich dogmatizmus, v ktorom mali všeličo spoločné. Treba však povedať, že tak, ako neodsúdil paušálne celú katolícku kritiku, ale

uznal aj výnimky, aj k marxizmu, aspoň k neortodoxnému, prvorepublikovému, prístupoval diferencovane. Uznania sa dostalo L. Novomeskému, ktorý sa v článku *Za Žigmundom Freudom* (1939) radikálne obrátil proti znevažovaniu psychoanalýzy na Slovensku. Z Novomeského postoja je vidieť, že s marxistickým stanoviskom k psychoanalýze a jej odporcom by to nebolo bývalo na Slovensku také zlé, keby toto stanovisko mohlo byť slobodné a keby neskorším marxistom nebol visel nad hlavou Damoklov meč, ako to bolo v päťdesiatych rokoch a potom za normalizácie.

Ten meč sa tu však zjavil a autor si priam zgustol na kritike postoja „stalinistických marxistov“ k psychoanalýze v tomto období. Jeho snaha o objektivnosť sa stratila, objavil sa posmešný tón a s chuťou cituje, aby čitateľ videl, aké nehoráznosti sa vtedy o Freudovi popisali a aby sa aj on nad tým pohoršoval. Kameňom úrazu sa stalo hodnotenie Freudovej práce *Totem a tabu*, ktorého preklad, ako vôbec prvý preklad Freuda do slovenčiny, vyšiel roku 1966. Vyšiel preto, lebo v odmäku šesťdesiatych rokov mohol vyjsť, a práve preto, že to boli šesťdesiate roky, mal aj rôzne odozvy zo strany viacerých vedných odborov na Slovensku, ba aj v dennej tlači. Jeho prekladateľom, autorom úvodu a viacerých článkov o ňom bol autor tejto state. A. Bžoch sa pustil predovšetkým do mňa, a to práve pre tento úvod, no sledoval ma aj desiatky rokov potom až po moju knižku *Listy filozofom* (Kalligram 2002), ba až po rozhovor o nej pre dennú tlač, kde už vôbec nie je o Freudovi reč, len aby ukázal moju nekompetentnosť a povrchnosť. Snažil sa urobiť zo mňa azda najhoršieho periféristu na slovenskej periférii, ktorú analyzoval. Čitateľ mi iste láskavo prepáči, že budem teraz hovoriť o sebe. Má to však význam aj pre celkové hodnotenie knihy A. Bžocha, lebo ak sa postavil s takou zaujatosťou aj proti viacerým iným analyzovaným autorom, čo treba však zistiť, tak je to odstrašujúca ukážka toho, ako sa nemá veda robiť, najmä nie teraz, keď je Damoklov meč preč. Sú tu však zrejme iné záujmy.

A. Bžoch má pravdu, keď hovorí, že preklad vznikol na podnet I. Hrušovského vo Filozofickom ústave SAV, kde som pracoval. Sám by som sa do prekladania Freuda nebol nikdy pustil. Napísal som k nemu aj úvodnú štúdiu, nad ktorou sa A. Bžoch pohoršil, lebo je vraj len prerozprávaním obsahu práce *Totem a tabu*, pričom nezabudol dať poznámku o mojej „kvalifikácii“ do úvodzoviek. Lenže úvod uverejnený v knihe je len polovicou pôvodného úvodu. Podal som v ňom aj svoju kritiku práce *Totem a tabu*, čo je moja pracovná metóda. Ak niečo komentujem, tak najprv o tom objektívne referujem, aby ma čitateľ mohol lepšie sledovať. Ale I. Hrušovský mi vytkol, že nemôžem Freuda preložiť a hneď v úvode ho len kritizovať. Uznal som to a druhú polovicu štúdie som uverejnil ako osobitný článok vo *Svete vedy* pod názvom *Freud o náboženstve* (ročník 10, Bratislava 1966). To, prirodzene, A. Bžoch nevedel, len konštatoval, že som v publikovanom úvode pociťoval potrebu „dodať ešte čosi k svojmu predslovu“ (s. 184) a celú moju kritiku odstavil jednovetovým komentárom a krátkym citátom. O čo však v nej išlo? Ako vznikol totemizmus, podľa Freuda prvé náboženstvo?

Dávno, ešte v darvinovskej ľudskej prahorde, vládnucemu samcovi a otcovi patrili všetky samice, matky a dcéry. Svojich synov vyhánal a zamedzoval im tak k nim prístup. Synovia sa však jedného dňa proti otcovi vzbúrili, zabili ho, zjedli a zmocnili sa svojich matiek a sestier. No v synoch sa po čase ozval oidipovský komplex, lebo svojho otca nielen nenávideli, ale aj milovali. Mali „páliaci pocit viny“ a aby krivdu odčinili, zaviazali sa, že budú uctievať totemové zviera ako otca a že nebudú siahať na svoje matky a sestry. Tak vznikli totem a tabu endogamie, ktorá sa potom stala akoby dedičnou až do dnešných

civilizovaných čias. Odozva je podľa Freuda badateľná aj v kresťanstve. Boh-otec je tu stvoriteľom sveta a človeka, zaťaženého dedičným hriechom, t. j. niekdajším zabitím otca. No Kristus, jeden z bratov, obetoval za nich svoj život, čím ich z hriechu vykúpil a sám sa stal tak Bohom-Synom. Aj on sa vzdal ženy; prijímanie, v ktorom sa symbolicky požíva jeho telo a krv, je snahou stotožniť sa s ním atď.

Prirodzene, to ma zvädzalo ku kritike a pýtal som sa, prečo existoval aj polyteizmus, v ktorom boli bohyňami aj ženy, ba žena bola aj hlavnou bohyňou (frygická Kybele). Žena predsa nebola ničím vinná, len muž, prečo je vôbec žena dodnes nábožná, často viac ako muž. Grécky Zeus vôbec nebol otcom ľudí; bol ním Prométeus, ktorý však zase nebol bohom. Mnohé mýty tu Freudovi jednoducho protirečili, no Freud o polyteizme nehovorí. Ďalším problémom bol vznik ateizmu. Pocit viny sa stal podľa Freuda akoby dedičným, túžba po otcovi sa vraj nestráca, ale sa stupňuje, a to až do dnešných čias. Ako je však potom možné, že často povrchná osveta urobí z človeka ateistu na celý život? Kam sa podeje páliaci pocit viny, túžba po prapraotcovi a všetko ostatné? A ateistov pribúda.

Toto je veľmi zhruba načrtnutá moja vtedajšia kritika Freuda, ktorú A. Bžoch takmer obišiel, lebo mu nezapadala do obrazu, aký sa snažil o mne utvoriť. Žiaden Feuerbach, žiaden Marx, žiaden marxizmus, ani zmienka o nich, ale len moje vlastné empirické a logické argumenty. Nevie, kto vtedy podal u nás o toľko lepšiu kritiku Freuda, že moja sotva stála A. Bžochovi za zmienku, hoci si všima oveľa menšie veci u iných autorov. Ak sa však vrátim k jeho konštatovaniu, ktoré som už uviedol, že po vydaní práce *Totem a tabu* sa aj v zahraničí zniesla na Freudovu hlavu kritika a vyhlásila jeho teóriu za moderný mýtus (akt otcovraždy je podľa nej historicky neudržateľný, rovnako ako aj akási dedičnosť oidipovského komplexu) (s. 176), tak ma to naplňa sebauspokojením, lebo ja som na tieto argumenty prišiel sám.

A. Bžoch sa však snaží očierniť ma aj inak. Vo svojom úvode k prekladu som vraj „takpovediac“ vysvetlil dôvody vydania tejto Freudovej práce. Ale tie boli vraj „už na prvý pohľad alibistické, pretože Münz, ktorý sa ešte v päťdesiatych rokoch intenzívne zaoberal Feuerbachom, postavil celú svoju argumentáciu na vratkej karte Freudovho ateizmu“ (s. 179). Nech to čítam akokoľvek, tejto logike nerozumiem. Aký je to alibizmus, keď po ateistovi Feuerbachovi preložím Freudovu tiež ateistickú knihu, navyše nie na môj podnet, ale na podnet I. Hrušovského? A prečo alibizmus? Koho som sa mal báť a za čo som sa mu mal ospravedlňovať? Čo je to vratká karta Freudovho ateizmu? Vo svojom „komentári“ *Freud o náboženstve* som vraj fakticky odvolal svoju pôvodnú tézu, že preklad Freuda mal rozšíriť repertoár vedeckej ateistickej literatúry, pretože teraz píšem, že Freudova „hypotéza o vzniku náboženstva je nedostatočná“ (s. 184). To je tiež podivuhodná logika. Ak je nedostatočná, tak nemôže byť ateistická? Takto postupuje A. Bžoch stále, snažiac sa nájsť u mňa len nezmysly, nekompetentnosť a duchovnú chudobu, no odhaľuje tak len svoju neschopnosť logického myslenia a argumentácie alebo až takú zaujatosť proti mne, až stratil schopnosť sebakontroly. A tak konštatuje, že „vlastné argumenty a krkolomné zdôvodňovanie, prečo vydal Freuda v slovenčine, vedú Münza do apórie, z ktorých akoby jestvovalo len jediné východisko: všetkých tých, ktorí chcú vedieť, čo reprezentuje *Totem a tabu*, odkázať na odborníkov z inej než filozofickej, no rozhodne vedecky kompetentnej oblasti...“ (s. 185). Odborníci z týchto oblastí sa aj ozvali, no ukázali sa tiež ako nekompetentní a A. Bžoch ich počastoval tiež len výsmechom. Znovu zdôrazňujem: Ja som Freuda nevydal a nemal som ani najmenší dôvod to krko-

lomne zdôvodňovať. Nikto nekládol tomuto vydaniu prekážky. A azda som sa len nemal čitateľovi ospravedlňovať za to, že som od prekladania Feuerbacha prešiel k prekladu Freuda?

Nechajme však moje krkolomné zdôvodňovanie a apórie stranou. Veľkú príležitosť zhadzovať ma videl A. Bžoch v tom, že som asi nebol Freudov prívrženec, a snaží sa mi tento zločin všemožne dokázať. Preto ma prenasleduje ešte aj do deväťdesiatych rokov, ktoré v práci už neanalyzuje, do knihy, článkov a rozhovorov, v ktorých som hovoril o Marxovi, o Frommovi, no Freuda som spomenul „len marginálne a len raz, a to tiež iba ako Frommovho učiteľa“ (s. 186). Však som aj teraz za to dostal svoje! „Nuž, nie sú to veru veľmi filozofické motívy“ (s. 186), konštatuje A. Bžoch o mojom rozhovore pre *Domino fórum*, v ktorom som nebol nijako motivovaný hovoriť filozoficky. Veľmi sa za to všetko A. Bžochovi ospravedlňujem a pripúšťam, že som vskutku nebol, dodnes nie som a už asi ani nebudem freudovec. Keď som Freuda prekladal, poznal som ho celkom slušne, čítal som ho už na univerzite, ale ma nezaujal. V šesťdesiatych rokoch som bol plne zamestnaný riešením náboženskej problematiky, aj svojej osobnej, a keď som pristal na preklad Freuda a na napísanie úvodu k nemu, tak len z týchto dôvodov. A preto som o ňom písal tiež len z náboženského hľadiska, čo A. Bžocha mimoriadne popudilo a tiež si na túto tému zaironizoval. No Freud ma sklamal a nemal som o neho ďalší záujem. Preto som o ňom neskôr ani nehovoril.

A. Bžoch uvažuje v poznámke na strane 185: „Subtílnejšie čítanie Münzových *Lis-tov filozofom* by azda mohlo odhaliť inšpirovanosť Freudovým výkladom Mojžiša ako Egyptana a židovstva ako atonovského monoteizmu.“ Nuž, zase sa musím priznať, že Freudovho *Mojžiša* som nikdy nečítal a nepoznám ani hlavné myšlienky tejto knihy. Freud nebol prvý, kto poukázal na to, že Mojžiš bol Egyptan (ak Mojžiš vôbec existoval a ak Freud o tom hovorí) a výklad židovstva ako atonovského monoteizmu faraóna Echnatona taktiež nie je novinkou. Bol som inšpirovaný inými prácami a Freud ma vtedy pramálo zaujímal.

Veľmi ľutujem, že posledný odstavec, v ktorom A. Bžoch „venuje pozornosť“ mojej úbohej maličkosti, nemôžem odcitovať, lebo už na to niet miesta. Je plný nejasných, nezmyselných úvah a formulácií. Je vraj možné, že môj odklon od bojovného feuerbachovského ateizmu na „konsenzuálne humanistické pozície“ dialógu s kresťanstvom „sprevádzal odklon od klasickej psychoanalýzy?“ (s. 186). Nie, nemohol som sa od nej odkloniť, pretože som sa k nej nikdy nepriklonil. Ak som sa k niečomu neskôr priklonil, tak to bola Frommova sociálna psychoanalýza, o ktorej som aj viackrát písal, ale v článkoch, ktoré cenzorské oko A. Bžocha nevyslédilo. A posledná „diagnóza“ A. Bžocha: Možno, že som Freudovo sekularizačné úsilie odmietol preto, lebo „smerovalo k nahradeniu náboženstva – psychoanalýzou“ (s. 186), čo bola vraj aj dávna obava slovenských katolíckych kritikov. Nuž, rozumej, kto môžeš. Freudovská psychoanalýza náboženstvo nikdy nenahradí, najmä nie fantáziami z práce *Totem a tabu*. A keby sa to aj malo stať, prečo by to mne, vtedajšiemu zapálenému bojovníkovi proti náboženstvu, malo vadit? Ak raz náboženstvo vskutku nahradí psychoanalýza, bude to už iná psychoanalýza, lebo, ako si myslím, psychoanalýza ako taká už z kultúrnej scény nikdy neodíde. Freudovi nikto neodníme primát v tom, že načrel do studne ľudského nevedomia, no jeho náuka sa vyvíja, tak, ako sa vyvíja Kopernikov heliocentrizmus. Myslím, že Freud vo svojej knihe *Budúcnosť jednej ilúzie* (1927), ktorou myslel náboženstvo, sám svoje názory z *Totemu a tabu* nepriamo

a ticho zrevidoval. Ved' by ju podpísal ne jeden osvietenec! Aspoň ja neviem, ako sa tieto dve diela navzájom logicky znesú, ani to, že by o tom Freud bol niečo povedal.

Na záver svojej úvahy znovu upozorňujem, že autori postihnutí v knihe A. Bžocha zlostnou kritikou by sa mali ozvať, pretože nemusím byť jediný jeho „vyvolenec“. Aby si nemyslel, že si môže bez trestne urobiť z niekoho fackovacieho panáka a pokladať ho za handru na utieranie svojich topánok.

PhDr. Teodor Münz, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR